

WAARNEMINGEN EN MEDEDELINGEN

NIEUWE WAARNEMINGEN AAN SPRINKHANEN EN KREKELS IN NEDERLAND (ORTHOPTERA)

Roy Kleukers

Inleiding

Na het verschijnen van het Nederlandse sprinkhanenboek (Kleukers et al. 1997) zijn diverse interessante ontdekkingen gedaan. De meest spectaculaire was wel de ontdekking van een populatie van de kleine wrattenbijter *Gampsocleis glabra* (Herbst, 1786) op de Oldebroekse heide (Berg et al. 2000), maar daarnaast zijn er nog verschillende bijzondere vondsten te melden. In dit artikel wordt eerst ingegaan op sprinkhanen in beheer en beleid en ontwikkelingen in de ons omringende landen. Daarna worden de nieuwtjes uit de periode 1996-2002 per

soort samengevat. In tabel 1 staan de afkortingen van de waarnemers in dit artikel uitgelegd.

Natuurbescherming

Het genoemde boek heeft niet alleen een stimulans gegeven aan nieuw onderzoek, maar ook de weg geëffend voor een betere bescherming van deze diergroep. Naast de libellen en dagvlinders zijn sprinkhanen nu als derde insectengroep grondig ingebed in de Nederlandse natuurbescherming (Kleukers 2001). Een belangrijke stap was de publicatie van de rode lijst (Odé 1999), waardoor een verdere integratie in het beleid mogelijk werd. Sprinkhanen zijn inmiddels ook opgenomen als doelsoorten in het nieuwe Handboek Natuurdoeltypen (Bal et al. 2001). Sinds 2001 zijn gegevens van bedreigde sprinkhanen ondergebracht bij het Natuurloket (www.natuurloket.nl). Via deze website zijn

AH	André Hospers	JK	Jan Kuper
AW	Arnold Wijker	JM	Jack Musters
BA	Bart Achterkamp	JT	Jos Tilmans
BB	Ben Brugge	KG	Kees Goudsmits
BK	Ben Kruijssen	KM	Kees Mostert
BO	Baudewijn Odé	MH	Marcel Hospers
CVD	Chris van Deursen	MVD	Minke van Det
CW	C. Walen	MVV	Mark van Veen
DG	Dick Groenendijk	MS	Martin Soesbergen
DH	Dik Hermes	PVB	Pieter van Breugel
DKR	Daan Krekels	RB	Ron Beenen
DV	Dik Vonk	RVE	Roel van Ekeris
EB	Emiel Brouwer	RF	Rob Felix
FH	Floris Brekelmans	RK	Roy Kleukers
JF	Johannes Fokkema	RKR	René Krekels
JS	Jan Stronks	SJ	Steven Jansen
GS	Geoske Sanders	SVDM	Sjef van der Molen
HB	Henk Bunjes	TB	Thekla Boersma
HVDB	Herman van den Bijtel	TDJ	Theo de Jong
HVDM	Hanno van der Meulen	WH	Wijnand Heitmans
JB	Jan Boeren	WVS	Wouter van Steenis

Tabel 1
Uitleg van afkortingen
van waarnemers zoals in
dit artikel vermeld.
Table 1
Explanation of abbrevia-
tions of recorders used in
this paper.

Figuur 1
Mannetje *Phaneroptera falcata* van Landgoed Beekvliet, bij Barchem (Gelderland) (26.VIII.2001).
Foto Hanno van der Meulen.

Figure 1
Male *Phaneroptera falcata* of Landgoed Beekvliet, near Barchem (Gelderland) (26.VIII.2001).
Photo Hanno van der Meulen.

Figuur 2
Vrouwje *Phaneroptera falcata* van Strijensas, Hoekse Waard (Zuid-Holland) (25.VIII.2001).
Foto Henk Bunjes.

Figure 2
Female *Phaneroptera falcata* of Strijensas, Hoekse Waard (Zuid-Holland) (25.VIII.2001).
Photo Henk Bunjes.

gegevens over beschermde planten en dieren van een gebied te verkrijgen, zodat bij ingrepen rekening gehouden kan worden met bestaande natuurwaarden.

In 2002 is het veldwerk voor het Beschermingsplan Limburgse Sprinkhanen uitgevoerd. Dit betreft een samenwerkingsproject tussen EIS-Nederland en Bureau Natuurbalans en wordt gefinancierd door de provincie Limburg en de Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen. Niet alleen is het binnen dit plan mogelijk om concreet bescherming te bieden aan bedreigde sprinkhanenpopulaties, maar het biedt ook een eerste inzicht in de veranderingen in de verspreiding van de soorten sinds het landelijk sprinkhanenproject.

Er zijn twee projecten waarin sprinkhanen langdurig gevolgd worden (monitoring). Het eerste betreft de enige Nederlandse populatie van de rosse sprinkhaan bij Schin op Geul (Jansen & Kleukers 2002). Daarnaast worden de sprinkhanen ook gevolgd in een groot aantal terreinen waarin maatregelen hebben plaatsgevonden in het kader van het Overlevingsplan Bos en Natuur (De Nobel et al. 2001).

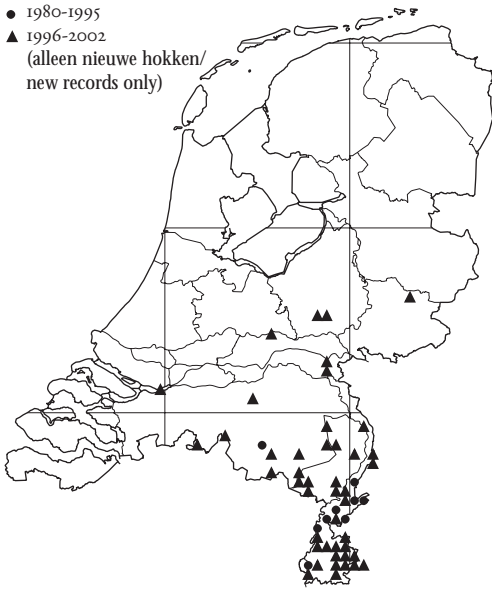
Noord- en Midden-Europa

Ook in andere Europese landen is recentelijk veel gepubliceerd over sprinkhanen. Zo zijn verspreidingsatlassen verschenen voor Zwitserland (Thorens & Nadig 1997), België (Decler et al. 2000) en Duitsland (Maas et al. 2002). Andere belangrijke uitgaven zijn: Detzel (1998: handboek Baden-Württemberg), Ingrisch & Köhler (1998: biologie en ecologie van Midden-Europese sprinkhanen), Coray & Thorens (2001: determinatiewerk voor Zwitserland), Defaut (1999a,b: verspreidingsinformatie en determinatiewerk voor Frankrijk) en Fontana et al. (2002: veldgids voor het centrale deel van Noord-Italië). Hiermee is de kennis over de Noordwest- en Midden-Europese sprinkhanenfauna in belangrijke mate uitgebreid. Het wachten is op de reeds lang aangekondigde verspreidingsatlas van Frankrijk.

De soorten

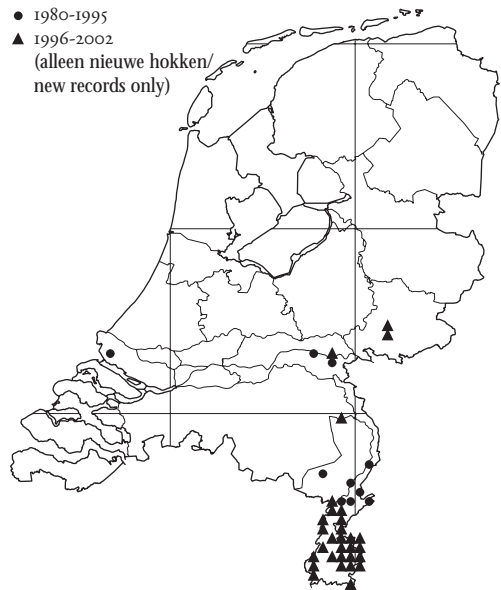
Sikkelsprinkhaan – *Phaneroptera falcata* (Poda, 1761)

De sikkelsprinkhaan heeft zich in de afgelopen decennia sterk uitgebreid in Noordwest-Europa.

Figuur 3
 Recente vindplaatsen van de sikkelsprinkhaan *Phaneroptera falcata* in Nederland (5x5km-hokken).
 Bron voor alle verspreidingskaarten in dit artikel:
 Landelijk Orthoptera-bestand van EIS-Nederland.
 Figure 3
 Recent records of *Phaneroptera falcata* in the
 Netherlands (5km-squares). Source for all distribution
 maps in this paper: National Orthoptera Database of
 EIS-The Netherlands.

In 1997 was de soort bekend van een klein aantal plekken uit Limburg en één uit Noord-Brabant. Sinds 1997 is de soort van veel meer plaatsen bekend geworden, vooral in Limburg (Hermans et al. 2000), Noord-Brabant en Gelderland. De meest extreme vondsten zijn die van Barchem in de noordelijke Achterhoek in 2001 (HVDM, SVDM) (fig. 1), Strijensas in de Hoekse Waard (Zuid-Holland) in 2001 (HB) (fig. 2), Planken Wambuis en Hoge Veluwe op de zuidelijke Veluwe in 2002 (GS, RVE) en de Ameronger Bovenpolder (Utrecht) in 2002 (RB). De sikkelsprinkhaan is nu behoorlijk verspreid over de zuidelijke helft van ons land (fig. 3).

Figuur 4
 Vindplaatsen van het zuidelijk spitskopje *Conocephalus discolor* in Nederland.
 Figure 4
 Records of *Conocephalus discolor* in the Netherlands.

Zuidelijk spitskopje – *Conocephalus discolor* (Thunberg, 1815)

Ook het zuidelijk spitskopje breidt zich uit in Noordwest-Europa. Sinds 1997 zijn er veel vindplaatsen bijgekomen in de oostelijke Mijnstreek en andere delen van Zuid- en Midden-Limburg (Willemse 2000). In tegenstelling tot de sikkelsprinkhaan is de soort daarbuiten slechts op weinig nieuwe plaatsen gevonden (fig. 4). De meest opvallende is de populatie in de Kruisbergsche Bosschen in de zuidelijke Achterhoek (RF).

Figuur 5
Vindplaatsen van de zuidelijke boomsprinkhaan
Meconema meridionale in Nederland.
Figure 5
Records of *Meconema meridionale* in the Netherlands.

Zuidelijke boomsprinkhaan – *Meconema meridionale* Costa, 1860

De zuidelijke boomsprinkhaan blijft zijn areaal uitbreiden in Noordwest-Europa. In 2001 is de soort voor het eerst in Groot-Brittannië aangetroffen, op drie plaatsen ten westen van Londen (Widgery 2002a). In Nederland was de zuidelijke boomsprinkhaan in 1997 alleen bekend van het Rijnmond-gebied, Maastricht en Culemborg. Inmiddels zijn er diverse vindplaatsen bijgekomen (tabel 2, fig. 5). Ook in de omgeving van het Rijnmond-gebied werd de soort op enkele andere plaatsen gevonden, waaronder Oud-Beijerland (HB). In Rotterdam werd waargenomen dat er ook eiafzet plaatsvond op hout aan de flats zelf. Het is dus mogelijk dat de dieren hun hele cyclus op de flats zelf doorbrengen, en niet afkomstig zijn van naburige bomen (FB, AH, MH). In Maastricht was de soort van de Dousberg bekend en nu is daar De Heeg bijgekomen (JT).

De theorie dat de soort verplaatst wordt met auto's werd ondersteund door de waarneming van een mannetje die 2 augustus 2001 meereed op een auto die van Den Haag naar Delft reed (MS).

	Datum	Plaatsnaam	Prov.	Amersfoort-coördinaten	Waarnemer
1 ♂	3.XI.1999	Malden	GL	187 421	RKR
1 ♂	11.IX.1999	Nijmegen	GL	187 428	JK
1 ♂	6.IX.2000	Haarlem	NH	103 489	DV
1 ♂	2.VIII.2001	Den Haag-Delft (op auto)	ZH		MS
2 ♂/2 ♀	21.X-3.XI.2001	Malden	GL	187 421	RKR
1 ♂	1.IX.2002	Vondelpark, Amsterdam	NH	120 485	BO
1 VI	6.IX.2002	Mauritskade, Amsterdam	NH	123 485	TB/WH
1 ♂	17.IX.2002	Mauritskade, Amsterdam	NH	123 485	MVD
1 ♀/1 ex	X.2001	Delft	ZH	85 447	KM
4 ♂/♀	22.X-1.XI.2001	Malden	GL	187 421	RKR/DKR

Tabel 2
Nieuwe vondsten van de zuidelijke boomsprinkhaan *Meconema meridionale* ten opzichte van Kleukers et al. (1997).
Table 2
New records of *Meconema meridionale* in addition to Kleukers et al. (1997).

Figuur 6

Leefgebied van de wrattenbijter *Decticus verrucivorus* in de Hatertse en Overasseltsche vennen. De soort komt hier voor in en bij een extensief gebruikt akkertje. Ten behoeve van de wrattenbijter hebben Staatsbosbeheer en de provincie Gelderland in 2002 hier onder meer de akker uitgebreid en het aangrenzend schraalgrasland van bomen en delen van de vegetatiemat ontdaan, a. Voor de ingrepen, b. Na de ingrepen. Foto's René Krekels.

Figure 6

Habitat of *Decticus verrucivorus* in the reserve Hatertse en Overasseltsche vennen. The species lives in and near a naturally managed field. In 2002 the field was enlarged and on the adjacent grassland trees and parts of the vegetation cover were removed by the nature management organisation Staatsbosbeheer and the province of Gelderland, a. Before the measures, b. After the measures. Photos René Krekels.

Kleine wrattenbijter – *Gampsocleis glabra* (Herbst, 1786)

Deze prachtige sabelsprinkhaan stond te boek als verdwenen in Nederland en bij de soortbeschrijving in Kleukers et al. (1997) was de soort dan ook symbolisch afgebeeld aan de hand van een dood exemplaar. In 1999 werd een populatie ontdekt op de Oldebroekse heide (Berg et al. 2000). Het gaat hier om honderden dieren op een militair oefenterrein, waar opmerkelijk genoeg een grootschalig brandbeheer wordt gevoerd. Dit komt overeen met vindplaatsen op de Lüneburgerheide, een van de weinige actuele vindplaatsen in Duitsland.

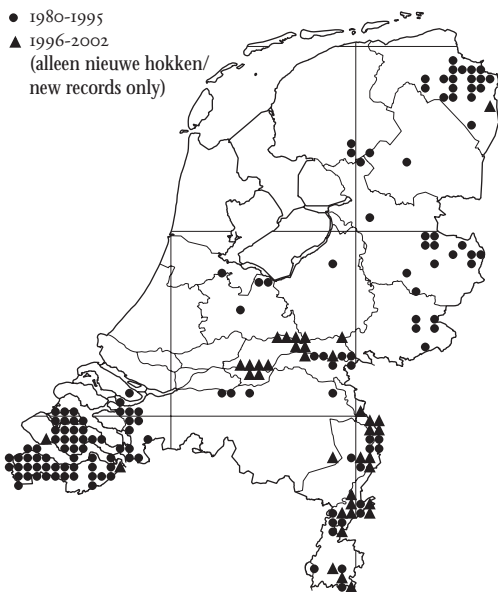
Wrattenbijter – *Decticus verrucivorus* (Linnaeus, 1758)

De wrattenbijter is één van meest bedreigde Nederlandse sprinkhanen. In 1997 waren nog drie populaties bekend. Bureau Natuurbalans en EIS-Nederland trachten bescherming te bieden aan deze populaties. Op de dijken van het Drongelens

Kanaal werden speciale maatregelen getroffen, maar de laatste waarnemingen stammen alweer van 1998 (Krekels et al. 1999). Op de Hoge Veluwe bevindt zich een redelijk grote populatie op een heischraal terrein. De laatste jaren lijkt de populatiedichtheid echter af te nemen. Momenteel vindt hier een onderzoek plaats naar de mogelijkheden voor bescherming. In de Hatertse en Overasseltse vennen worden door Staatsbosbeheer diverse maatregelen genomen ten behoeve van de soort (Krekels et al. 2002) (fig. 6). In 2002 werd hier een nieuwe deelpopulatie ontdekt en momenteel is het de grootste Nederlandse populatie. De werkzaamheden hebben uitgebreid aandacht gekregen van kranten en televisie.

Greppelsprinkhaan – *Metrioptera roeselii* (Hagenbach, 1822)

De greppelsprinkhaan behoort tot het groepje soorten dat zich in Nederland uitbreidt. Sinds 1997 zijn diverse nieuwe vindplaatsen bekend geworden, vooral in Midden-Limburg en

Figuur 7
Recente vindplaatsen van de greppelsprinkhaan *Metrioptera roeselii* in Nederland.

Figure 7
Recent records of *Metrioptera roeselii* in the Netherlands.

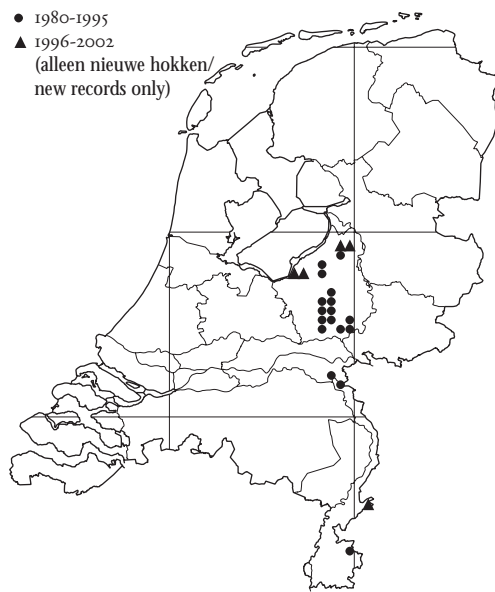
het rivierengebied (fig. 7). Ook in Groot-Brittannië en Duitsland breidt de greppelsprinkhaan zich uit (Hochkirch 2001, Widgery 2002b).

Bramesprinkhaan – *Pholidoptera griseoptera* (Degeer, 1773)

In 2002 werd bekend dat zich minimaal reeds enige jaren een populatie bramesprinkhanen bevindt bij Triemen in Friesland (CW, JF). Dit is de meest noordelijke vindplaats in ons land en deze ligt sterk geïsoleerd. Het lijkt waarschijnlijk dat de soort hier ooit bewust of onbewust geïntroduceerd is.

Zadelsprinkhaan – *Ephippiger ephippiger* (Fiebig, 1784)

Van de sterk bedreigde zadelsprinkhaan zijn enkele belangrijke vondsten te melden van de Veluwe. Op de Noord-Veluwe blijkt de soort

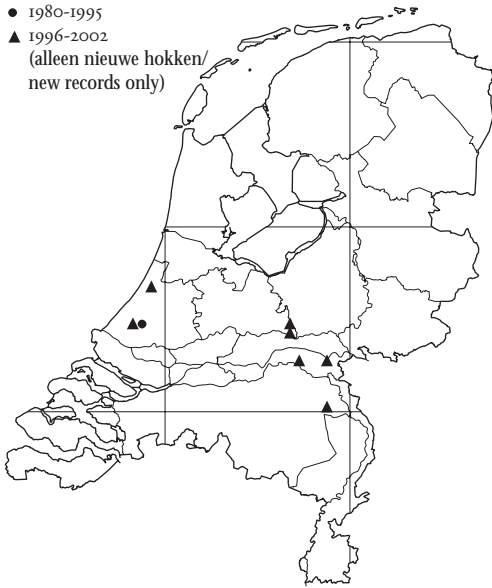
Figuur 8
Recente vindplaatsen van de zadelsprinkhaan *Ephippiger ephippiger* in Nederland.

Figure 7
Recent records of *Ephippiger ephippiger* in the Netherlands.

meer voor te komen dan gedacht (Delft et al. 2000). Op de Oldebroekse Heide komt de soort samen voor met de recent ontdekte kleine wratentbijter. De populatiegrootte in 1999 werd (zeer conservatief) geschat op minimaal 50 dieren. Bij onderzoek in het Nationaal Park Veluwezoom werden 175 zadelsprinkhanen geteld (Verkuijlen 2000). Beide populaties behoren tot de grootste in Noordwest-Europa. Ook in de Planken Wambuis komt de soort na betere bestudering meer voor dan gedacht (RVE).

In Limburg was de zadelsprinkhaan recentelijk slechts bekend van het Gelders-Limburgse grensgebied de Mulderskop en de Brunsummerheide. De soort was sinds de jaren 1960 niet meer waargenomen op de Meinweg, maar werd hier in onder meer in 2000 weer gevonden (SJ) (fig. 8).

Figuur 9
Vindplaatsen van de boomkrekkel *Oecanthus pellucens* in Nederland.
Figure 9
Records of *Oecanthus pellucens* in the Netherlands.

Boskrekkel – *Nemobius sylvestris* (Bosc, 1792)

De boskrekkel werd in 1996 voor het eerst in de duinen gevonden, bij Bergen (Noord-Holland), 60 kilometer van de dichtstbijzijnde vindplaatsen in het binnenland (Kerkhof 1999). Later kwamen

nog notities boven water, waaruit bleek op deze plek al in 1985 krekkelgeluiden gehoord zijn (BK). De meest waarschijnlijke verklaring voor deze populatie is een (onbewuste) introductie door de mens.

Boomkrekkel – *Oecanthus pellucens* (Scopoli, 1763)

Na de eerste Nederlandse melding van de boomkrekkel (fig. 10) in 1995 in Delft (Mostert 1996), volgden nog diverse andere vondsten (tabel 3, fig. 9). Daarnaast zijn er nog twee meldingen die niet bevestigd konden worden, in 2000 van Kwinteloijen bij Wageningen en in 2001 bij Veenendaal.

Deze hebben waarschijnlijk allemaal betrekking op dieren die door toeristen vanuit Zuid-Europa getransporteerd zijn. Het mannetje bij Ravenstein werd gehoord een dag na terugkomst uit een boomkrekkelrijk gebied in Frankrijk (EB).

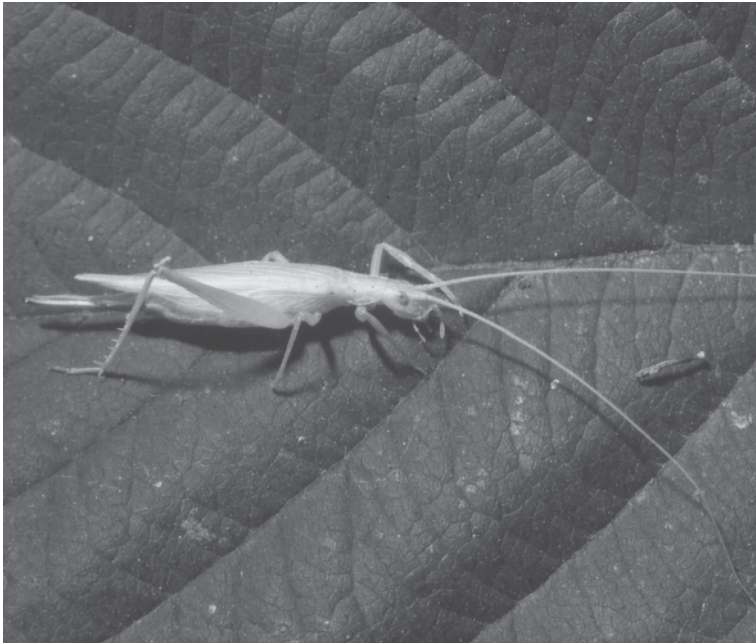
Een uitzondering wordt gevormd door de waarnemingen van Kees Mostert in september 2002. Hij nam in Delft twee mannetjes vlakbij elkaar waar en 150 meter verderop nog een mannetje. In dit geval lijkt het minder waarschijnlijk dat de dieren met toeristen zijn meegelift, maar lijkt het er eerder op dat de soort zich ter plekke heeft voortgeplant.

Er dient wel een kanttekening geplaatst te worden bij al deze waarnemingen, die meestal gebaseerd zijn op geluidsdeterminatie. Aangezien het geïmporteerde dieren betreft, is het niet uitgesloten dat

	Datum	Plaatsnaam	Prov.	Amersfoort-coördinaten	Waarnemer
1 ♂	13-18.VIII.1995	Delft	ZH	85 447	KM
1 ♂	1998	Oegstgeest	ZH	91 465	BA
1 ♂	7.VIII.1997	Nijmegen	GL	185 427	RK
1 ♂	27.VIII.2001	Ravenstein	NB	170 425	EB
1 ♀	10.IX.1999	Vlagberg, St. Anthonius	NB	187 404	PVB
3 ♂	16.IX.2002	Delft	ZH	82 447	KM

Tabel 3
Vondsten van *Oecanthus pellucens* in Nederland, geordend op datum.

Table 3
Records of *Oecanthus pellucens* in the Netherlands, sorted by date.

Figuur 10
 Vrouwkje boomkrekkel
Oecanthus pellucens van
 de Vlagberg, St. Anthonis
 (Noord-Brabant)
 (10.IX.1999).
 Foto Pieter van Breugel.
 Figure 10
 Female *Oecanthus pellu-*
cens of the Vlagberg, St.
 Anthonis (Noord-
 Brabant) (10.IX.1999).
 Photo Pieter van Breugel.

het een andere *Oecanthus*-soort betreft. Zo is uit Italië *Oecanthus dulcisonans* Gorochoy, 1993 gemeld.

Het wachten is nu op de eerste 'natuurlijke' populaties die via de Rijnvallei ons land binnen zullen komen, waar de soort al is opgerukt tot Duisburg, circa 75 kilometer van de Nederlandse grens (Volpers 1998).

Veldkrekkel – *Gryllus campestris*

Linnaeus, 1758

De veldkrekkel leek op een enkele plek op Goeree na uitgestorven in het kustgebied. In 1997 werd de soort bij Clinge (Zeeuws-Vlaanderen) gevonden, aansluitend op een grotere Belgische populatie (Calle 2001). Speciaal voor de veldkrekkel werd hier kleinschalig geplagd, om eiafzetplaatsen te creëren. In 1999 werd een kleine populatie veldkrekels gevonden aan de binnenduinrand bij Haamstede (Schouwen) (JM).

Veenmol – *Gryllotalpa gryllotalpa*

(Linnaeus, 1758)

De veenmol is een van de meest bekende vertegenwoordigers van de Orthoptera. Dit bleek weer

eens uit de talloze reacties op artikelen over dit dier in Trouw in 2000 (Halm 2002a,b).

De veenmol kwam volgens de verspreidingskaart in Kleukers et al. (1997) niet voor in Noord-Holland ten noorden van het Noordzeekanaal. Tempelman (2002) meldt echter dat de soort sinds 1900 op Texel wordt aangetroffen en hij beschrijft ook enkele andere vondsten boven het Noordzeekanaal. Een nader onderzoek in dit gebied leverde nog meer vondsten op, waaronder enkele populaties (BB).

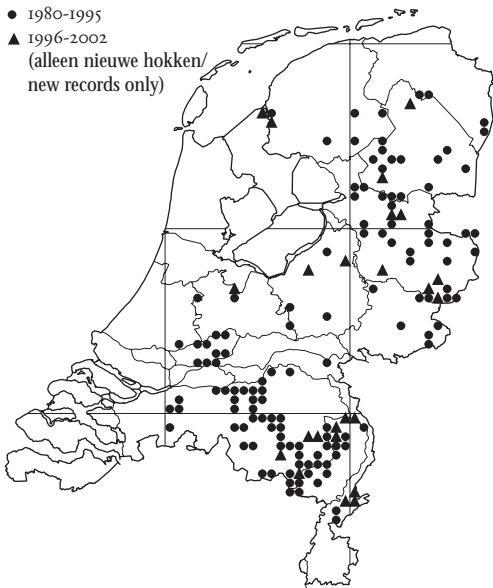
In 2002 werd de veenmol tweemaal in een mistnet voor vogelvangst gevangen, op de vinkenbaan te Castricum (AW) en in de Kennemerduinen (CVD). Opvallend hierbij was dat in het eerste geval het geluid van de nachtzwaluw in de buurt van het net werd afgespeeld en in het tweede geval het geluid van de kwartelkoning. Het zou interessant zijn om te onderzoeken of de veenmol daadwerkelijk op deze geluiden afkomt of dat de vondsten op toeval berusten.

Europese treksprinkhaan –

Locusta migratoria (Linnaeus, 1758)

In 2001 werd een tiental exemplaren van de

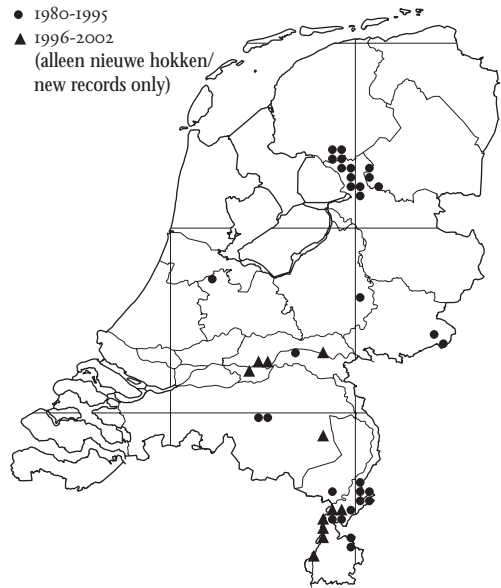
Figuur 11
Recente vindplaatsen van de moerassprinkhaan *Stethophyma grossum* in Nederland.

Figure 11
Recent records of *Stethophyma grossum* in the Netherlands.

Europese treksprinkhaan aangetroffen nabij een tuin langs de Roer (Limburg) (JB). Aangezien er uit België en Duitsland geen recente meldingen van deze soort zijn (schrift. med. Hendrik Devriese en Peter Detzel), betreft het hier zeer waarschijnlijk ontsnapte of losgelaten dieren uit een kweek. Het ligt in de bedoeling over deze vondst een artikel te publiceren in het Natuurhistorisch Maandblad.

Moerassprinkhaan – *Stethophyma grossum* (Linnaeus, 1758)

Gezien de recente verspreidingskaart in Kleukers et al. (1997) komt de moerassprinkhaan op een behoorlijk aantal vindplaatsen in ons land voor. Desalniettemin wordt verwacht dat de soort in de loop van de vorige eeuw op veel plaatsen verdwenen is en de soort staat dan ook als kwetsbaar op de rode lijst (Odé 1999). In de laatste jaren

Figuur 12
Recente vindplaatsen van de gouden sprinkhaan *Chrysochraon dispar* in Nederland.

Figure 12
Recent records of *Chrysochraon dispar* in the Netherlands.

zijn er desalniettemin diverse nieuwe vindplaatsen bekend geworden (fig. 11). Naar verwachting betreft dit geen reële uitbreiding, maar zijn het (veelal kleine) populaties, die over het hoofd gezien zijn tijdens de vrij grofmazige inventarisaties van het landelijk sprinkhanenproject.

Gouden sprinkhaan – *Chrysochraon dispar* (Germar, 1835)

De gouden sprinkhaan leek in Nederland beperkt tot laagveenmoerassen en vochtige bossen. Recentelijk is de soort op diverse plaatsen gevonden in het rivierengebied (fig. 12). Waarschijnlijk betreft het hier een daadwerkelijke uitbreiding, enerzijds veroorzaakt door natuurontwikkeling in het rivierengebied, waardoor een groot oppervlak aan geschikte ruige vegetatie beschikbaar is gekomen. Anderzijds zouden ook de warmere zomers een

Figuur 13
Langvleugelig mannetje van de gouden sprinkhaan *Chrysochraon dispar*, Wooldse veen (1998). Foto Jan Stronks.

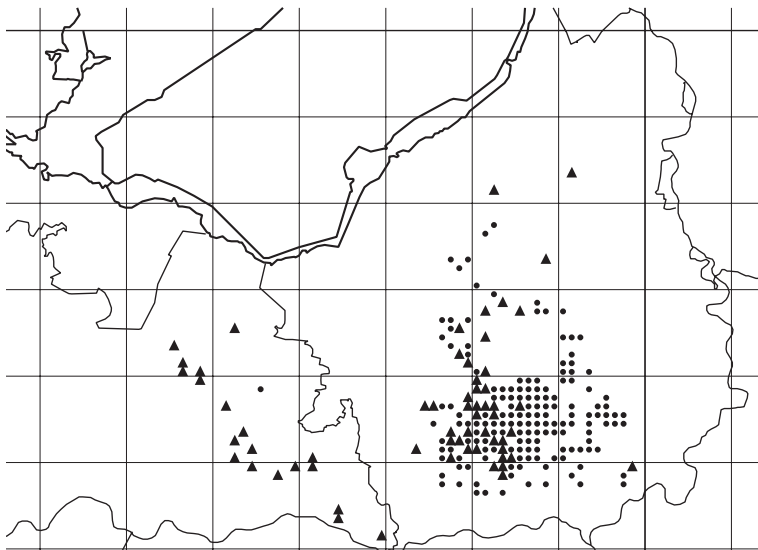
Figure 13
Longwinged male of *Chrysochraon dispar*, Wooldse veen (1998). Photo Jan Stronks.

rol kunnen spelen. In Midden-Limburg is in ieder geval zeker sprake van een uitbreiding. Recentelijk werden ook de eerste langvleugelige mannetjes in ons land gevonden, resp. in 1997 op de Brunsummerheide (Achterkamp 1997), in 1998 in het Wooldse Veen (js) (fig. 13) en in 2002 langs de Roer (DG).

Zoemertje – *Stenobothrus lineatus* (Panzer, 1796)

In Kleukers et al. (1997) staat één vindplaats van het zoemertje op de Utrechtse Heuvelrug, de Treek. In 2000 werd het zoemertje op het Leersumse Veld gevonden (DH, MVV), en vervolgens in 2002, tijdens een uitgebreid onderzoek van kleine heideveldjes, op maar liefst 18 nieuwe locaties (KG, HVDB, TDJ) (fig. 14). Er zijn twee mogelijke verklaringen voor deze nieuwe gegevens. Het betreft een daadwerkelijke uitbreiding van de soort, of de populaties zijn reeds lang ter plekke aanwezig, maar altijd over het hoofd gezien.

Tegen de eerste verklaring kan aangevoerd worden, dat er in andere gebieden geen aanwijzingen zijn voor uitbreiding van de soort. Tegen de tweede verklaring kan aangevoerd worden dat er geen enkele oude waarneming van de Utrechtse Heuvelrug bekend is, terwijl er in het verleden wel vrij intensief onderzoek heeft plaatsgevonden. Daarbij werden lastige soorten als schavertje *Stenobothrus stigmaticus* wel gevonden. Het blijft dus vooralsnog een mysterie waarom de soort nu opeens zoveel gevonden wordt op de Utrechtse Heuvelrug.

- 1980-1995
- ▲ 1996-2002 (alleen nieuwe hokken/new records only)

Figuur 14
Recente vindplaatsen van het zoemertje *Stenobothrus lineatus* op de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe.

Figure 14
Recent records of *Stenobothrus lineatus* on the Utrechtse Heuvelrug and Veluwe.

Figuur 15

Fer Willemse als 12-jarige bij graft ten noorden van de Wrakelberg in 1940, waar het locomotiefje *Chorthippus apricarius* voor het eerst in Nederland werd ontdekt door hem. Foto met toestemming overgenomen uit het Natuurhistorisch Maandblad 29: p. 90.

Figuur 15

Fer Willemse as a 12-year old, near the slope north of the reserve Wrakelberg in 1940, where *Chorthippus apricarius* was found for the first time in the Netherlands by him. Photo reproduced with permission from Natuurhistorisch Maandblad 29: p. 90.

Schavertje – *Stenobothrus stigmaticus* (Rambur, 1839)

Het schavertje is voor het eerst in de Flevopolders gevonden, in 2001 bij Strand Horst (BO) en in 2002 in het recreatiegebied de Spikvijver (WVS).

Locomotiefje – *Chorthippus apricarius* (Linnaeus, 1758)

Tot voor kort was het locomotiefje alleen bekend van de Wrakelberg in Zuid-Limburg (fig. 15, 16).

Figuur 16

Fer Willemse bij dezelfde graft, 62 jaar later.

Chorthippus apricarius is in de omgeving van de Wrakelberg tot en met 1997 waargenomen, maar kon hier in 2002 niet worden teruggevonden. Foto Marie-Thérèse Willemse.

Figure 16

Fer Willemse at the same slope, 62 years later.

Chorthippus apricarius was recorded near the Wrakelberg until 1997, but its presence could not be confirmed in 2002. Photo Marie-Thérèse Willemse.

Tijdens het landelijk sprinkhanenproject werd ontdekt dat de soort algemeen is in het stedelijk gebied van Zwolle (Overijssel) en bovendien voorkomt in de binnenduinrand bij Santpoort (Kleukers et al. 1997). Hiermee heeft het locomotiefje het meest bijzondere verspreidingspatroon van de Nederlandse sprinkhanen. In 1999 werd bij Elkenrade, op 1,5 km afstand van de Wrakelberg, een kleine populatie locomotiefjes ontdekt (Groenendijk & Groenendijk 1999). Tijdens veld-

Figure 17
Vrouwte zompsprinkhaan *Chorthippus montanus*

Foto Roy Kleukers.

Figure 17
Female *Chorthippus montanus*. Photo Roy Kleukers.

werk voor het Beschermingsplan Limburgse Sprinkhanen in 2002 werd de soort niet teruggevonden bij de Wrakelberg, maar wel bij Elkenrade. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen wat de daadwerkelijke status van de soort in Limburg is.

Zompsprinkhaan – *Chorthippus montanus* (Charpentier, 1825)

Achterkamp (1997) en Willemse (2000) vermelden de zompsprinkhaan (fig. 17) van de Breukberg, een zeer fraai vochtig heideterrein ten noorden van Brunssum. Willemse (2000) noemt nog een kleine populatie in een pijpestrootjevegetatie, circa 2 kilometer ten zuiden van de Breukberg, eveneens in het stroomgebied van de Roode beek. Dit zijn twee van de vijf actuele Limburgse populaties en de enige in Zuid-Limburg.

Rosse sprinkhaan – *Gomphocerippus rufus* (Linnaeus, 1758)

De rosse sprinkhaan komt in Nederland alleen langs de spoorlijn bij Schin op Geul voor. De Stichting Instandhouding Kleine Landschapselementen neemt hier ter plekke maatregelen ter bevordering van de soort. Sinds 1997 wordt de populatie geteld. De maatregelen lijken succesvol

want de populatie kan als gezond beschouwd worden. In 2001 werd de omvang voor het eerst op meer dan 1000 individuen geschat (Jansen & Kleukers 2002).

In Nordrhein-Westfalen ligt een vindplaats circa 30 km van de grens bij Roermond (Thomas et al. 1993, Maas et al. 2002). Dit betekent dat het onmogelijk is, dat de soort nog ergens in Midden-Limburg zou kunnen voorkomen.

Discussie

Achteruitgang

Uit voorgaand overzicht kan geconcludeerd worden dat er de afgelopen vijf jaar veel nieuwe informatie over sprinkhanen en krekels bekend is geworden. Het is duidelijk dat de achteruitgang van sommige bedreigde soorten onverminderd doorgaat. Zo zijn er reeds twee van de vier recente stippen op de kaart van de wrattenbijter in Kleukers et al. (1997) verdwenen, namelijk die van de Blaricummerheide en het Drongeleens Kanaal. Tijdens het veldwerk van het Beschermingsplan Limburgse Sprinkhanen in 2002 werd duidelijk dat inmiddels verschillende (deel-)populaties zijn verdwenen van bijvoorbeeld locomotiefje, zompsprinkhaan, veldkrekel en mogelijk ook zadelsprinkhaan.

Vooruitgang

Een bijzondere ontwikkeling is de goed gedocumenteerde uitbreiding van sikkelsprinkhaan, zuidelijk spitskopje, greppelsprinkhaan en gouden sprinkhaan. Ook in Groot-Brittannië en Noord-Duitsland wordt een uitbreiding van diverse sprinkhaansoorten vastgesteld (Widgery 2002b, Hochkirch 2001). Het lijkt aannemelijk dat de uitbreiding mogelijk wordt gemaakt door de gunstigere weersomstandigheden van de afgelopen decennia. Er zijn ook belangrijke nieuwe vindplaatsen bekend geworden van kleine wrattenbijter, zadel-sprinkhaan, veenmol en boskrekkel. Deze vondsten hebben echter geen betrekking op uitbreiding, maar de populaties zijn tijdens het landelijk sprinkhanenproject over het hoofd gezien. De recente waarnemingen van het zoemertje op de Utrechtse Heuvelrug zijn in dit verband nog een raadsel.

Uitdagingen

De toegenomen kennis betekent niet dat er geen uitdagingen meer zijn in het sprinkhanenwerk. Binnen het landelijk sprinkhanenproject is een grof verspreidingspatroon van de soorten bepaald, dat gebaseerd was op hokken van 5x5-kilometer. Het zou interessant zijn om dit per provincie uit te werken op een niveau van kilometerhokken. Van sommige bedreigde populaties zouden we meer willen weten om een betere bescherming te kunnen bieden. Daarbij zou het jaarlijkse volgen van belangrijke populaties (zoals nu al voor de rosse sprinkhaan gedaan wordt), een onderdeel kunnen zijn.

Er zijn zeker vier soorten die in Nederland nog (her-)ontdekt zouden kunnen worden:

- Boomkrekkel *Oecanthus pellucens*: dit is waarschijnlijk de eerste soort die zich bij ons zal vestigen, gezien zijn snelle opmars in het Duitse Rijndal.
- Weidesprinkhaan *Chorthippus dorsatus* (Zetterstedt, 1821): deze soort is in het verleden enkele malen gevonden in de buurt van het Kanaal Almelo-Nordhorn (Overijssel) en bij Venlo (Limburg). Er zijn verschillende relevante vindplaatsen net over de grens in Duitsland. De meest noordelijke ligt ter hoogte van

Nieuweschans (Groningen), circa 10 kilometer over de grens. Verder is er een populatie bekend bij Nordhorn, 10 kilometer over de grens bij Lattrop (Overijssel) (Grein 2000). Bij Brügggen komt een kleine populatie voor in een wegberm, circa 15 kilometer van Swalmen (Limburg) (Thomas et al. 1993). Verder lijkt de soort ook langs Rijn naar het noorden op te rukken en komt daar nu voor tot net ten oosten van Emmerich op circa 20 kilometer van de grens (Maas et al. 2002).

- Bruin schavertje *Omocestus haemorrhoidalis* (Charpentier, 1825): deze soort is bekend van vele vindplaatsen in het stroomgebied van de Ems, de dichtstbijzijnde bij Nordhorn, ter hoogte van Lattrop (Overijssel).
- Lichtgroene sabelsprinkhaan *Metrioptera bicolor* (Philippi, 1830): deze soort is niet ver van de Nederlandse grens gevonden, zowel in België (Decler et al. 2000) als Duitsland (Maas et al. 2002). Van deze soort zijn langvleugelige vormen bekend, die bij zouden kunnen dragen aan de dispersie.

Van enkele andere soorten is het, gezien de vindplaatsen vrij dichtbij de Nederlandse grens (Maas et al. 2002), ook mogelijk dat er voorkomens in ons land ontdekt worden, maar de kans daarop lijkt een stuk geringer. Het gaat dan om de zaagsprinkhaan *Barbitistes serricauda* (Fabricius, 1798), de mierenkrekkel *Myrmecophilus acervorum* (Panzer, [1899]), de oostelijke struiksprinkhaan *Leptophyes albovittata* (Kollar, 1833) en de kiezel-sprinkhaan *Sphingonotus caeruleus* (Linnaeus, 1767).

Oproep

Zoals uit dit artikel blijkt is het nog bijzonder waardevol om gegevens te blijven insturen voor het landelijk Orthoptera-bestand. Het zal een uitdaging zijn om de in Kleukers et al. (1997) gepresenteerde kaarten te verfijnen tot op kilometerhokschaal. Ook zullen we veranderingen in de sprinkhanenfauna blijven volgen en dat is alleen mogelijk als iedereen sprinkhanenwaarnemingen blijft noteren en de gegevens opstuurt naar EIS-

Nederland. De informatie zal ook gebruikt worden om populaties van bedreigde soorten te beschermen. Bij Bureau EIS-Nederland kunnen gratis formulieren, een invoerbestand en een handleiding aangevraagd worden om de gegevens zo gestructureerd mogelijk aan te leveren.

Dankwoord

Allereerst worden natuurlijk alle waarnemers bedankt die ook na het afsluiten van het landelijk sprinkhanenproject hun gegevens voor het landelijk sprinkhanenbestand hebben ingestuurd. Veel van hen zullen hun naam terugvinden in tabel 1. Op het gevaar af iemand tekort te doen wil ik nog enkele andere personen noemen: Bob van Aartsen, Ben van As, Anton Baaijens, Jack Bielen, W. Brier, Harry van Buggenum, Gerard Compiet, Alexander Deelman, Jeroen van Delft, Wim Dimmers, Kjell Eradus, Henk Gaasbeek, Bob van Genugten, Tienke de Groot, C. Hartman, Theodoor Heijerman, Paul van Hoof, J. Hooimeijer, Matthijs van Hoorn, Vincent Kalkman, Guido Keijl, Wilbert Kerkhof, Robert Keteelaar, Bram Koesse, Bernhard Krebs, Gijs Kurstjens, John Mulder, Ab Perdeck, Frank Raemakers, Menno Reemer, Mario Renden, Carlo van Rijswijk, Anneke Schotanus-Van der Wouden, J. Slot, John Smit, Jan-Jaap Spaargaren, Harold Steendam, Ton Stumpel, Henk Swinkels, Rolf Tienstra, T. Tjassing, Sander Turnhout, Karin Uilhoorn, Pieter de Wijer en Theo Zeegers. Een speciaal woord van dank voor Kees Goudsmits (Bureau HJV van den Bijtel, Driebergen), Theo de Jong (sector Ecologisch onderzoek en Groene regelgeving van de provincie Utrecht) en Dick Groenendijk voor de snelle gegevenslevering en uitgebreide informatie.

Literatuur

Achterkamp, B. 1997. Sprinkhanen in Zuid-Limburg. – *Amoeba* 71: 112-113.
Bal, D., H.M. Beije, M. Fellinger, R. Haveman, A.J.F.M. van Opstal & F.J. van Zadelhoff 2001. Handboek Natuurdoeltypen. – Expertisecentrum LNV, Wageningen. [tweede, geheel herziene editie]
Berg, A. van der, R. Haveman & M. Hornman 2000.

De kleine wrattenbijter *Gampsocleis glabra* herontdekt in Nederland (Orthoptera: Tettigoniidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 11: 1-12.
Calle, L. 2001. De veldkrekkel *Gryllus campestris* in Zeeuws-Vlaanderen (Orthoptera). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 14: 118-120.
Coray, A. & P. Thorens 2001. Orthoptera, identification. – *Fauna Helvetica* 5: 1-236.
Decler, K., H. Devriese, K. Hofmans, K. Lock, B. Barenbrug & D. Maes 2000. Voorlopige atlas en 'rode lijst' van de sprinkhanen en krekels van België (Insecta, Orthoptera). – Werkgroep Saltabel, Instituut voor Natuurbehoud & KBIN, Brussel.
Defaut, B. 1999a. Synopsis des orthoptères de France. – *ASCETE, Bedeilhac*.
Defaut, B. 1999b. La détermination des orthoptères de France. – *ASCETE, Bedeilhac*.
Delft, J.J.C.W. van, A. van der Berg & R. Haveman 2000. Nieuwe vindplaatsen van de zedelsprinkhaan *Ephippiger ephippiger* op de noordelijke Veluwe (Orthoptera: Tettigoniidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 12: 33-39.
Detzel, P. 1998. Die Heuschrecken Baden-Württembergs. – Ulmer, Stuttgart.
Fontana, P., F.M. Buzzetti, A. Cogo & B. Odé 2002. Guida al riconoscimento e allo studio di cavallette, grilli, mantidi e insetti affini del Veneto. – Museo Naturalistico Archeologico di Vicenza, Vicenza.
Grein, G. 2000. Zur Verbreitung der Heuschrecken (Saltatoria) in Niedersachsen und Bremen. – Informationsdienst Naturschutz Niedersachsen 20: 74-112.
Groenendijk, M. & D. Groenendijk 1999. Een nieuwe vondst van het locomotiefje *Chorthippus apricarius* in Nederland (Orthoptera). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 8: 90-91.
Halm, H. van 2002a. De schadelijke veenmol staat nu op de rode lijst. – *Trouw* 27 april 2002: 31.
Halm, H. van 2002b. De veenmol, verguisd en geliefd. – *Trouw* 4 mei 2002: 27.
Hermans, J., F. Willemse, D. Groenendijk & U. Krüner 2000. De opmars in Limburg van de sikkelsprinkhaan, *Phaneroptera falcata* (Poda 1761) (Orthoptera, Ensifera, Tettigoniidae). – *Natuurhistorisch Maandblad* 89: 67-72, 96.
Hochkirch, A. 2001. Rezente Areal- und Bestands-

- veranderingen bei Heuschrecken Nordwestdeutschlands (Orthoptera: Saltatoria). – Verhandlungen der Westdeutschen Entomologische Tagung 2000: 167-178.
- Ingrisch S. & G. Köhler 1998. Die Heuschrecken Mitteleuropas. – Die Neue Brehmbücherei 629: 1-460.
- Jansen W. & R. Kleukers 2002. Project rosse sprinkhaan: monitoringverslag 2001. – Stichting EIS-Nederland, Leiden.
- Kerkhof, W. 1999. De boskrekkel *Nemobius sylvestris* in de duinen bij Bergen (Orthoptera). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 8: 91-93.
- Kleukers, R.M.J.C. 2001. The role of Orthoptera in Dutch nature conservation. – Proceedings of the Section Experimental and Applied Entomology of the Netherlands Entomological Society 12: 147-149.
- Kleukers, R.M.J.C., E.J. van Nieukerken, B. Odé, L.P.M. Willemsse & W.K.R.E. van Wingerden 1997. De sprinkhanen en krekels van Nederland (Orthoptera). – Nederlandse Fauna 1: 1-416.
- Krekels, R., P. Verbeek & R. Kleukers 1999. De wrattenbijter langs het Drongelens Kanaal. – Bureau Natuurbalans-Limes Divergens & EIS-Nederland, Nijmegen/Leiden.
- Krekels, R.F.M., R.M.J.C. Kleukers & P.J.M. Verbeek 2002. De wrattenbijter in de Overasseltse en Hatertse Vennen. – Bureau Natuurbalans-Limes Divergens & EIS-Nederland, Nijmegen/Leiden.
- Maas, S., P. Detzel & A. Staudt 2002. Gefährdungsanalyse der Heuschrecken Deutschlands, Verbreitungsatlas, Gefährdungseinstufung und Schutzkonzepte. – Bundesamt für Naturschutz, Bonn/Bad Godesberg.
- Mostert, K. 1996. *Oecanthus pellucens* (Scopoli, 1763) (Wijnkrekkel). – Nieuwsbrief Saltabel 14: 42.
- Nobel, W.T. de, J.H. Bouwman, H. van Kleef & A. Le-maire 2001. Beleidsmonitoring OBN-Fauna 2001. – Vereniging Onderzoek Flora en Fauna, Nijmegen.
- Odé, B. 1999. Bedreigde en kwetsbare sprinkhanen en krekels (Orthoptera). Basisrapport met voorstel voor de rode lijst. – Stichting EIS-Nederland, Leiden.
- Tempelman, D. 2002. De veenmol *Gryllotalpa gryllotalpa* al ruim 100 jaar op Texel aanwezig. – Nederlandse Faunistische Mededelingen 16: 105-109.
- Thomas, B., P. Kolshorn & M. Stevens 1993. Die Verbreitung der Heuschrecken (Orthoptera: Saltatoria) im Kreis Viersen und in Krefeld. – Articulata 8: 89-123.
- Thorens, P. & A. Nadig 1997. Atlas de distribution des Orthoptères de Suisse. – Documenta Faunistica Helvetiae 16: 1-236.
- Vorkuijlen, S. 2000. Sprinkhanen en krekels in het Nationaal Park Veluwezoom, basisinventarisatie. – Vereniging Natuurmonumenten, Rheden.
- Volpers, M. 1998. Zur Verbreitungs- und Gefährdungssituation der Heuschrecken (Saltatoria) in Nordrhein-Westfalen. – Articulata 13: 71-79.
- Widgery, J. 2002a. New species breeding in Britain. – Orthoptera Recording Scheme for Britain and Ireland, Newsletter 28: 1-3
- Widgery, J. 2002b. Species in the process of range expansion. – Orthoptera Recording Scheme for Britain and Ireland, Newsletter 28: 5.
- Willemsse, F.M.H. 2000. De uitbreiding van het zuidelijk spitskopje *Conocephalus discolor* in Zuid-Limburg (Orthoptera: Tettigoniidae). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 12: 17-31.

SUMMARY

New records of grasshoppers and allied insects in the Netherlands (Orthoptera)

In this paper a summary is given of the new records on Dutch Orthoptera since Kleukers et al. (1997). The field work in the Orthoptera Mapping Scheme (1990-1995) covered almost all the country, on a scale of 5x5km-squares. Nevertheless many new records were gathered in the following period (1996-2002). The most spectacular discovery was that of a large population of *Gamposcleis glabra* on the northern Veluwe (Berg et al. 2000). The species was thought to be extinct in the Netherlands. On the same site one of the biggest populations of *Ephippiger ephippiger* in northwestern Europa occurs. *Phaneroptera falcata* and *Conocephalus discolor* show a clear range expansion, of which that of *Phaneroptera falcata* is very spectacular (fig. 3). *Metricoptera roeselii* and

Chrysochraon dispar are probably also expanding their range, although this is less evident. *Chrysochraon dispar* seems to be colonizing a new habitat (for the Netherlands): rough vegetation in the newly created nature development reserves along the Dutch rivers. A puzzling fact is the discovery of 19 small populations of *Stenobothrus lineatus* on the Utrechtse Heuvelrug, a large Pleistocene hill, in the central part of the Netherlands. In the past the area has been surveyed quite extensively but only one small population was found in 1993. *Stenobothrus lineatus* is not known for its migrational tendencies, but it also seems improbable that so many populations have always been overlooked in the past.

Meconema meridionale and *Oecanthus pellucens* have probably been introduced in the Netherlands by cars of tourists. *Meconema meridionale* has established several large populations and has been found on a few new localities in the period 1996-2002. *Oecanthus pellucens* was found for the first time in the Netherlands in Delft in 1995. After that the species was found on several localities spread over the country, probably all to be traced back to passive transportation by tourists. Surprisingly, in 2002 three males were found in Delft, indicating a breeding population. It is to be expected that *Oecanthus pellucens* will reach the Netherlands 'the natural way' along the valley of the river Rhine, where it is has already pushed northward to Duisburg (Germany), 75 km from the Dutch border.

Despite all these new records, not all is well in grasshopper country. We have indications that the decline of the really vulnerable species is still ongoing.

For example, *Decticus verrucivorus* seems to have disappeared from two of the remaining four localities.

Apart from the new distribution data,

much progress is made in the field of Orthoptera conservation. The publication of Kleukers et al. (1997) has paved the way for inclusion of Orthoptera in Dutch nature conservation policy. This insect group now plays a role in many major environmental projects and publications (Kleukers 2001). Furthermore it proved to be possible to convince nature managers to actively protect endangered species like *Decticus verrucivorus*.

R.M.J.C. Kleukers
EIS-Nederland
Postbus 9517
2300 RA Leiden
Kleukers@naturalis.nnm.nl
